

De kracht van religieus humanisme¹

In dit artikel geef ik mijn antwoord op de vraag die mij soms gesteld is: **Waarom religieus humanisme? Ik wil duidelijk maken hoe krachtig religieus humanisme volgens mij kan zijn en dat de elementen daarvan apostolischen² zeer vertrouwd zijn.**

Door Rob Tijdeman

INHOUD

INLEIDING

1. Behoefte aan aangepaste zingeving
2. Terminologie
3. Visie

RELIGIOSITEIT

4. Verwondering
5. Afhankelijkheid, kwetsbaarheid en godsvertrouwen
6. Dankbaarheid, geluk en liefde
7. Verantwoordelijkheid

INTERMEZZO

8. Het dorp Aarde (The global village)

HUMANITEIT EN WELZIJN

9. Humanisme
10. Compassie
11. Solidariteit
12. Duurzaamheid

UITLEIDING

13. Religieus humanisme
14. Hoop

BIJLAGEN

1. Enkele artikelen uit de universele verklaring van de rechten van de mens
2. Verklaring van Amsterdam
3. Handvest voor compassie

¹ Dit is een bewerking van een voordracht op 17 september 2021 in het seminar Religieus humanisme. Zie het tweede deel van <https://youtu.be/UIGMyLlPKgI>. Voor een andere vorm, met muziek, zie de dienstlezing 'De kracht van religieus humanisme' in Leiden op 30 januari 2022, via Youtube bij Muziekuurtje APGEN. Soortgelijke presentaties heb ik in enkele andere gemeenschappen gehouden.

² Onder 'apostolischen' en ook wel 'we' worden in dit artikel lidmaten van het Apostolisch Genootschap verstaan.

INLEIDING

1. Behoeftte aan aangepaste zingeving

We zijn buiten onze wil geboren en opgevoed en moeten sinds die tijd met het leven dealen. Dat roept vragen op als: Waarom leef ik? Hoe zit de wereld in elkaar? Wat vind ik belangrijk in mijn leven? Zulke vragen houden mensen al eeuwenlang bezig en telkens geven ze antwoorden overeenkomstig de kennis van dat moment en hun levensomstandigheden. Deze vragen worden dringender als er grote veranderingen in de samenleving plaatsvinden en bestaande voorstellingen en gebruiken niet meer blijken te voldoen. Dan moeten opvattingen en vormen gezocht worden die passen in de nieuwe tijd.

Ook nu leven we in een overgangstijd: Vrouwenemancipatie, computers, internet en sociale media hebben de maatschappelijke verhoudingen ingrijpend gewijzigd. Mensen zijn beter opgeleid en kunnen zelf kennis nemen van wereldwijde ontwikkelingen. Door gebruik te maken van Twitter en Facebook kunnen politici aanhang verwerven en hun volgers beïnvloeden, los van partijkaders. Ik dacht ten onrechte dat pandemieën zoals corona en oorlogen in Europa niet meer zouden voorkomen. Ik had ook niet gedacht dat er in Nederland tegelijk grote problemen op het gebied van vluchtelingenopvang, toeslagen, aardbevingenschade, beschikbare woningen en natuurverarming zouden zijn. Het is het gevolg van het negeren van signalen, vaak opgemerkt door deskundigen en betrokkenen. Als je alleen maar eet wat je lekker vindt of goedkoop is, dan gaat je lichaam op een gegeven moment gebreken vertonen. Als je als regering alleen maar beslissingen neemt op grond van wat je kiezers willen of wat op korte termijn het goedkoopste is, dan loopt het op een gegeven moment spaak. Het is belangrijk tijdig signalen op te vangen en in het beleid te verwerken. Probleem daarbij is dat het lastig is beleid door kiezers geaccepteerd te krijgen waarvan de noodzaak nog niet gevoeld wordt.

Er lijkt behoefte aan een aangepaste zingeving die mensen beweegt om te doen wat nodig is om dreigende rampen te voorkomen en onder goede omstandigheden in vrede te leven. De bouwstenen voor zo'n huis van vrede zijn aanwezig: er is voldoende eten op de wereld om iedereen te voeden, er is voldoende kennis om als mensheid gezond en duurzaam te kunnen leven, er zijn veel mensen die in vrede en veiligheid willen leven. Die bouwstenen moeten wel op een goede wijze samengevoegd worden, wil het huis bewoonbaar zijn. In een individualistische democratische maatschappij als de onze dient de beslissing om aan zo'n huis te bouwen uit overtuiging genomen en breed gedragen te worden. Ik geloof dat religieus humanisme hierbij kan helpen. In dit artikel wil ik dit uitwerken. Ter illustratie citeer ik liedteksten uit heden en verleden om aan te tonen dat die bouwelementen apostolischen welbekend zijn.

2. Terminologie

De traditionele christelijke zingeving met de godmens Jezus en een hiernamaals is voor steeds meer mensen ongeloofwaardig. In het Apostolisch Genootschap werd dit door met name apostel L. Slok (1946-1984) vervangen door onvoorwaardelijke overgave aan de apostel en toploze opgang van de mensheid. Ook dat geloof is voor apostolischen verleden tijd. Het Apostolisch Genootschap noemt zich tegenwoordig een plaats van religieus-humanistische zingeving. 'Religieus-humanistisch' is buiten het genootschap een betere karakterisering van het gedachtegoed dan 'apostolisch'. Volgens mijn editie

van Van Dale³ betekent ‘apostolisch’ onder andere “van de paus afkomstig of op hem betrekking hebbend” en betekent ‘apostolische gemeenten’ “kerkgenootschappen die rekening houden met een spoedige terugkeer van Jezus”. Zeggen dat je apostolisch bent kan dus een totaal verkeerd beeld oproepen. Overigens geldt dat ook voor het woord ‘religieus’. Het is dus wel belangrijk om de woorden religieus en humanistisch in combinatie te gebruiken als je het gedachtegoed wilt kenmerken.

Juist omdat woorden als humanistisch, religieus en God in veel verschillende betekenissen gebruikt worden, zal ik beginnen te omschrijven hoe ik deze begrippen gebruik en met elkaar verbind.

Voor mij heeft ‘religieus’ vooral met mijn binnenwereld, met mijn ziel, te maken en ‘humanistisch’ meer met mijn relatie met de buitenwereld. Door goede zorg aan mijn religieus gevoel te geven, word ik ertoe gedrongen de relatie met mijn buitenwereld, medemensen en natuur, te verbeteren.

Bij ‘religieus’ denk ik aan verwondering over het bestaan, zich afhankelijk en kwetsbaar voelen, de eigen talenten en die van anderen als geschenk beschouwen en erop vertrouwen dat ze voldoende zijn voor een goed leven, dankbaar zijn voor het leven resulterend in een duurzaam geluksgevoel, liefde en respect hebben voor de schepping.

In het humanisme staan de waarden vrijheid, verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid en diversiteit van mensen centraal. Maatschappelijk zetten humanisten zich in voor menselijke waardigheid, individuele vrijheid, gelijkwaardigheid, een open debat, een neutrale staat, een humane samenleving en zorg voor de leefomgeving.⁴

Het leven is buitengewoon complex en zul je het nooit doorgronden of wetenschappelijk kunnen verklaren. Het wereldbeeld dat je scheidt om je leven zin te kunnen geven zal daarom deels op aannames gebaseerd zijn en dus het karakter van een geloof hebben. Dat geloof kan in een religie gezamenlijk beleefd worden.

Ik vergelijk religieus humanisme met een tuin of een akker. Daar kunnen allerlei bomen, planten en bloemen groeien, afhankelijk van het zaad, de samenstelling van de humuslaag en de weersomstandigheden. Die planten en bloemen zijn de diverse uitingen van de natuur vergelijkbaar met de persoonlijkheden van mensen. Hoe mensen zich gedragen hangt af van hun persoonlijkheid, hun motivatie en de omstandigheden. De samenstelling van de humuslaag is goeddeels bepalend voor het groeiproces. Als de bodem gezond en vruchtbaar is, zal het met de groei wel goed komen. De kracht van religieus humanisme is dat goede zorg voor de religieuze bodem, de ziel, leidt tot een humanistische levenswijze.

Er is verschil tussen religieus en humanistisch taalgebruik. Humanisme maakt vooral gebruik van begrippen die een duidelijk omschreven betekenis hebben. Een religie kent veel woorden die een gevoelswaarde hebben, maar niet scherp omschreven zijn. Denk aan woorden als barmhartig en dankbaar waarbij het per persoon en per cultuur kan verschillen of iets barmhartig is en aan wat dankbaar stemt. God is zo’n religieus woord dat allerlei beelden oproept. Voor sommige apostolischen is dat reden om het woord te vermijden. Het is echter niet gemakkelijk om een ander woord te vinden dat het gevoel oproept te spreken over de oorsprong van het bestaan en het leven. En als je geen gemeenschappelijke term voor iets hebt, kun je er ook niet over communiceren.

³ Van Dale, Groot woordenboek van hedendaags Nederlands, Van Dale Lexicografie, 1984.

⁴ Zie Bijlage 1. Zie verder www.humanistischverbond.nl : Wat is humanisme?

God is voor mij de oorzaak van alle beweging, van alle verandering, van alle ontwikkeling, van alle groei. Dat de aarde om de zon draait, dat een bloem ontluikt, dat een baby geboren wordt en daarna groeit en ontwikkelt. Deze omschrijving sluit aan bij oude en nieuwe liederen van het Apostolisch Genootschap. Een lied zegt over God:

*Alles wisselt op Zijn wenken, maar Hijzelf verandert niet.*⁵

Natuurwetten waaraan bewegingen voldoen veranderen immers niet. Een ander lied zegt:

*God in alles en in allen.*⁶

Beweging en verandering komen immers overal voor. Een derde lied zegt

*God, de Bron van alle leven.*⁷

Daarom spreken we ook wel over 'Levensbron' of van 'Bron van zijn en worden' om God aan te duiden. God is buiten je en in je werkzaam. Je bent deel van het wonder. Ik heb zelf geen beeld van God en ken aan God geen menselijke eigenschappen toe. Het is door Toon Hermans mooi beschreven in het gedicht 'Ik leef'⁸:

*'Ik leef', zei ik, 'ik leef
en ik hoorde dat ik het zei,
maar plots'ling dacht ik: 'Nee niet ik
maar er leeft 'iets' in mij ...'*

*Het is dat wonderbaarlijk 'iets'
dat zorgt dat ik besta.
En ik? Nou ja, ik ben er wel,
maar ach ... ik kom en ga.*

*Want als mijn 'tikje' niet meer slaat,
dan staat mijn 'ikje' stop,
maar het grote 'iets' dat blijft en blijft,
het 'iets' dat houdt niet op.*

*En of ik zing of fluit of fiets,
rechttop zit in mijn bed,
ik voel vanbinnen steeds dat 'iets'
mij in beweging zet.*

3. Visie

Voor aanpassing van zingeving is visie nodig. Ik moet denken aan Jules Verne. Als negentiende-eeuwse schrijver wilde hij duidelijk maken waar nieuw ontdekte technieken toe konden leiden. Hij schreef boeken over expedities die toen volstrekt ongeloofwaardig waren, zoals

*In tachtig dagen de wereld rond.
Naar het middelpunt der aarde.
Van de aarde tot de maan.*

⁵ Zin uit: Rust mijn ziele, uw God is koning, Koorlied 131, Liederenbundel 1984, Het Apostolisch Genootschap.

⁶ God alles in allen, Koorlied 40, Liederenbundel 1953, Het Apostolisch Genootschap.

⁷ Zin uit Levensvreugde, Gemeenschapslied 105, Liederenbundel 2011, Het Apostolisch Genootschap.

⁸ Bron: <https://muzikum.eu/nl/toon-hermans/ik-leef-songtekst>

Een eeuw later stonden er mensen op de maan en vlogen ze in een uur rond de aarde. Het is echter onwaarschijnlijk dat mensen ooit het middelpunt der aarde zullen bereiken. Ook heeft Verne nooit geschreven dat mensen overal op aarde tegelijkertijd de Olympische Spelen zouden kunnen zien, terwijl dat wel gebeurd is.

Het is duidelijk: sommige voorstellingen komen uit, andere niet, en sommige zaken zijn een eeuw van tevoren nog niet voor te stellen. Maar dat is niet de essentie van een visie. Dat is, dat je een doel voor ogen krijgt en gaat proberen om dat te bereiken. Dan zie je al werkende wel waar je uitkomt. Een visie geeft richting. Een visie vraagt een brede blik.

Democratie, met gewoonlijk om de vier of vijf jaar nieuwe verkiezingen van leiders, leidt ertoe dat leiders die herkozen willen worden kortetermijnpolitiek bedrijven. Kortzichtigheid komt veel voor, ook in het Apostolisch Genootschap. Ik krijg de indruk dat veel apostolischen denken dat de apostolische geschiedenis in 1946 (of rond 1830) begonnen is.⁹ De Bijbel heeft om begrijpelijke redenen zijn centrale plaats in het genootschap verloren, maar dat heeft een ongewenst neveneffect, namelijk het verloren gaan van het besef dat mensen al meer dan honderd generaties geleden inzichten ontwikkelden waar wij nu nog de vruchten van plukken. Het is belangrijk te beseffen dat ons gedrag evenzo gevolgen heeft voor mensen die over twintig of over honderd generaties leven.¹⁰

Een religie ontleent zijn kracht aan het verbeelden hoe een mensenleven in het grote geheel past, in het universum, in de eeuwigheid. Die visie moet geloofwaardig zijn. Godsdiensten met geloof in een hiernamaals of een toekomstbeeld van onsterfelijkheid, zoals Harari schetst in *Homo Deus*¹¹, vind ik misleidend. De wetenschap maakt duidelijk dat de menselijke beschaving eindig is. Het is een belangrijke uitdaging voor een religie dat het de zingeving ontleent aan het menselijk bestaan zelf. In het volgende deel doe ik een poging aan te geven hoe aan religiositeit in deze tijd inhoud kan worden gegeven.

RELIGIOSITEIT

4. Verwondering

De aarde waarop we leven is een minuscuul klein onderdeel van het universum. Het heelal beslaat een ontzagwekkende afstand van meer dan 40 miljard lichtjaar en misschien nog wel veel meer¹². Een lichtjaar is de afstand die het licht in een jaar aflegt, bijna 10 biljoen kilometer. Als je het heelal terugbrengt tot de grootte van Nederland, heb je een zeer sterke microscoop nodig om de aarde te zien, nog veel en veel kleiner dan een speld in een hooiberg. Als we het over de wereld hebben, het aardoppervlak, hebben we het dus over een nietig deel van het grote geheel. Dat geldt niet alleen voor de ruimte, maar ook voor de tijd. De ouderdom van het heelal wordt geschat op zo'n 14 miljard jaar. Als je dat terugbrengt tot een jaar, dan duurt een mensenleven een fractie van een seconde. De atomen waaruit we bestaan, de C en O uit de CO₂, de koolstofdioxide, zijn miljoenen jaren geleden ontstaan in gloeiende sterren die daarna uiteengevallen zijn en

⁹ Zie voor het tegendeel: T. Bouman-Komen, Tweeduizend jaar apostolische veelkleurigheid, Zoektochten van bevoegen mensen, Eburon, Utrecht, 2020.

¹⁰ R. Wrangham, De goedheidsparadox, Hollands Diep, Amsterdam, 2021.

¹¹ Y.N. Harari, *Homo Deus*, Een kleine geschiedenis van de toekomst, Thomas Rap, 2017.

¹² Een *miljoen* is een 1 met 6 nullen, een *miljard* een 1 met 9 nullen, een *biljoen* een 1 met 12 nullen. In de Verenigde Staten is a *billion* een 1 met 9 nullen, ons miljard, en a *trillion* een 1 met 12 nullen, ons biljoen.

waaruit later onze aarde is opgebouwd. We bestaan uit sterrenstof. In wat voor een wondere wereld leven we!

“Je bent wie je bent, uit de oerbron ontstaan, een vluchtig moment in de tijd, een nietig vlekje in het heelal.”¹³

Opmerkelijk is dat ik een dergelijk verhaal kan houden over ons lichaam. Ons lichaam bestaat uit ongeveer 40 biljoen cellen. Bijna elke cel bevat hetzelfde DNA. Dat DNA bestaat weer uit zo'n 3 miljard basisparen (A,T) en (C,G). Meer dan 99% van het DNA is hetzelfde voor alle mensen. Dat ene procent maakt ons uniek.¹⁴ Daarnaast zijn er zo'n 40 biljoen microben in ons lichaam: bacteriën, virussen, schimmels, enz.¹⁵ We zouden niet zonder ze kunnen. Ze helpen ons het voedsel te verteren, maar zitten verder door ons hele lichaam, ook op onze huid. Het is een wonder hoe samenwerking van al die cellen en microben ervoor zorgt dat ons lichaam tientallen jaren goed kan functioneren. Dit wordt gecoördineerd door onze hersenen. Overdenk eens wat ons brein presteert. Alleen al het kunnen begrijpen van wat u leest. Er is geen computer die dat ook maar enigszins benadert. Ieder van ons is zelf een godswonder.

*O, wond're God, Wiens Majesteit geen mens kan peilen,
Wiens diepste Wezen onze geest slechts vluchtig kust!¹⁶*

Het is belangrijk de verwondering te blijven ervaren, niet alleen over spectaculaire dingen zoals een prachtige zonsondergang of een muziekuitvoering. Verwondering is wat anders dan bewondering. Ook verbijstering is een vorm van verwondering. Het hoeft niet mooi te zijn. Je kunt je ook verwonderen over iemand die een oorlog begint met een land waar hij niets van te vrezen heeft. Het hoort er allemaal bij. Het gaat met name om verwondering over gewone dingen waar je vaak pas aan denkt als het niet meer lukt of het er niet meer is, zoals kunnen lopen en kunnen spreken, drinkwater uit de kraan, een ander kunnen begrijpen, iemand kunnen liefhebben. Die verwondering kun je bij jezelf en een ander oproepen.

5. Afhankelijkheid, kwetsbaarheid en godsvertrouwen

Het is belangrijk ons van onze afhankelijkheid bewust te zijn. We ademen voortdurend en zijn daarbij afhankelijk van schone lucht. We moeten elke dag eten en drinken en daarvoor zijn we afhankelijk van de natuur en van mensen die zorgen dat we voedsel en dranken kunnen kopen. We zijn afhankelijk geweest van mensen bij onze geboorte, van mensen die ons leerden ons in de samenleving te gedragen en in ons levensonderhoud te voorzien. We zijn afhankelijk van onze medemensen om te kunnen liefhebben en vriendschap en waardering te kunnen tonen en ervaren. We zijn onverbreekelijk deel van het grote, wonderbare geheel.¹⁷

¹³ Uitbreiding van een zin uit koorlied 66, Zangkoorbundel 2011, Het Apostolisch Genootschap.

¹⁴ Bron: Medicine Plus, National Institutes of Health / National Library of Medicine, USA4

¹⁵ De wijdverbreide bewering dat er tien keer zoveel microben in ons lichaam zijn als lichaamscellen lijkt niet te kloppen.

¹⁶ Tekst B. Bouman. Op muziek gezet in de cantate Wording en Ontplooiing, Hersteld Apostolische Gemeente in Nederland, 1950-'51.

¹⁷ P. van Tongeren, Mens-zijn doe je niet alleen, Negentiende J.H. van Oosbreezing, Van Oosbreezing, Eburon, 2017.

Die afhankelijkheid gaat gepaard met kwetsbaarheid. We kunnen ziek worden, al of niet geïnfecteerd door een medemens. Onze hersenen kunnen niet naar wens werken zodat we niet kunnen ademen, praten, zien of horen. We kunnen door onze partner verlaten worden of deze door overlijden verliezen. We kunnen een verkeersongeluk krijgen. Als we oud worden, zullen bepaalde dagelijkse handelingen niet meer lukken. Gelukkig zijn er artsen en andere zorgverleners die ons mogelijk kunnen genezen of anderszins kunnen helpen de pijn en het ongemak te verzachten.

We leven in een rechtstaat en kunnen aanspraak maken op bepaalde rechten, zoals onderwijs, eerlijke behandeling, huisvesting, inkomen. Zelfs daarbij blijken we voor de uitvoering afhankelijk van onze medemens. De werkelijk belangrijke aspecten in het leven, zoals je kunnen bewegen, je kunnen handhaven in de maatschappij, je gezondheid, je gelukkig voelen, lief te hebben en geliefd te worden, daar kunnen we geen recht op doen gelden.

Als je je kwetsbaar voelt, kun je je onzeker en angstig voelen. Het kan ertoe leiden dat je houvast zoekt op een wijze die je afhankelijk maakt van een persoon of instantie die niet jouw welzijn op het oog heeft. Er is echter ook een diepere vorm van houvast. Het is het geloof dat het je ook in moeilijke situaties zal lukken om vanuit innerlijke kracht een weg te gaan waarop je de last kunt dragen zonder je innerlijke vrede te verliezen. Ik noem dat godsvertrouwen. Het helpt daar natuurlijk wel bij als anderen bereid zijn je te helpen bij het dragen van die last.

6. Dankbaarheid, geluk en liefde

Dat wij Nederlanders het voorrecht hebben in een welvarend en veilig land te leven met voldoende voedsel, goede huisvesting en goede zorg bij ziekte en ouderdom hebben we aan voorgaande generaties te danken, aan mensen die leefden onder veel slechtere omstandigheden dan wij, maar die zich ingezet hebben om levensomstandigheden te verbeteren. Dat dit mogelijk was, dat je kunt zien, dat er voedsel is, dat het mogelijk is om kleding te maken, en om huizen, auto's, treinen en vliegtuigen te bouwen, hebben we aan God te danken. Mensen moesten de mogelijkheden ontdekken en daarvoor hadden ze talenten gekregen. Ik vind het triest dat mensen uit godsdienstige overtuiging zich niet laten vaccineren. Ik ben dankbaar dat zulke vaccins mogelijk zijn en ik ben de mensen dankbaar die vaccins gemaakt hebben. Er is veel reden om dankbaar te zijn.

Dankbaarheid roept gevoelens op van geluk en liefde, van zin in het leven. Je wordt er zelf beter van. Geluk en liefde zijn vruchten van dankbaarheid; je kunt niet gelukkig zijn of liefde voelen door het te willen. Natuurlijk kun je niet overal dankbaar voor zijn. Dat bedoel ik niet. Het gaat om een diepere dankbaarheid, voor het leven zelf, voor wat je in de natuur, in de medemens, in jezelf aan mogelijkheden mag bezitten. Het soort dankbaarheid dat je erdoorheen kan dragen als de omstandigheden weinig reden geven om dankbaar te zijn. Zoals dat mensen die hun partner verloren hebben ondanks al hun verdriet zich toch nog dankbaar kunnen voelen voor wat ze samen beleefd hebben. Daarbij past respect voor alles wat leeft, voor elk mens, zonder dat je het gedrag van die mens hoeft goed te keuren. Er is verschil tussen oppervlakkig geluk, van voorbijgaande aard, geluk hebben, en duurzaam gelukkig zijn.

Zeven jaar geleden heeft de Denker des Vaderlands, Paul van Tongeren, een boekje¹⁸ gepubliceerd waarin hij de vraag stelt hoe we met dankbaarheid jegens God moeten

¹⁸ P. van Tongeren, Dankbaar, Denken over God na de dood van God, Klement, Zoetermeer, 2015.

omgaan als we niet meer geloven in een persoonlijke God. Die konden we immers met offers bedanken. Voor mij is het gebed een vorm bij uitstek om God te danken en me af te vragen wat ik met mijn dankbaarheid wil doen. Daarbij richt ik me tot God in mezelf, mijn geweten, mijn ziel. Dat is tijdloos. Apostolischen hebben daarvoor een prachtig lied. Het priestergebed.¹⁹

*Geef me, o God, te rechter plaats
en ook te rechter tijd
het woord waaruit Uw liefde spreekt
en medemens'lijkheid.*

*Geef me, o God, het stralend oog
waaruit Uw goedheid licht,
opdat m'n naaste in mij ziet
Uw vriend'lijk aangezicht.*

*Geef me, o God, het warme hart
waaruit de priester blijkt.
Zo kan ik 't licht der wereld zijn,
waarvoor het duister wijkt.*

*'k Geef U, o God, in dankbaarheid
mijn liefde en m'n trouw,
waarmee ik aan dit godd'lijk Werk
met heel m'n wezen bouw.*

7. Verantwoordelijkheid

Stel, je voelt je deel van het grote geheel en je bent dankbaar voor wat je gekregen hebt en voor wat je ten dienste staat. Het besef dat je veel aan voorgaande generaties te danken hebt, maakt je ervan bewust dat latere generaties van het gedrag van jouw generatie afhankelijk zijn. Dat roept een gevoel op van verantwoordelijk te zijn voor wat we aan die generaties nalaten. Die verantwoordelijkheid vraagt om humaniteit. De invulling ervan is persoonlijk en hangt af van mogelijkheden en omstandigheden.

Humanistische religie geeft zo een andere inhoud aan het woord godsdienst: het wijdt je voor een leven in dienst van groei en ontwikkeling van menswaardigheid, zoals in onderstaand gebed waarin God nog als een menselijke Vader wordt aangesproken.

*Wijdt mijn handen, dat ze werken,
Wat Uw Vaderhart behaagt!
Wijdt mijn voeten, dat ze wand'len,
Waar Uw liefdemacht mij schraagt!
Wijdt mijn stem, opdat ik and'ren
Van Uw goedheid spreken mag;
Wijdt mijn have, wijdt mijn gave,
Laat m'U dienen al den dag!²⁰*

¹⁹ Mannenkoorlied 1. Tekst: G. Kreemer. Bewerking: Apostolisch Genootschap.

²⁰ Tweede couplet van 'U behoort geheel mijn leven', lied 87 uit het Gezangboek der Hersteld Apostolische Zending-gemeente in de Eenheid der Apostelen in Nederland en Koloniën, 1933.

Samenvattend begint religiositeit bij verwondering, van je deel weten van een wonderbaar geheel. Daar komt het besef van afhankelijkheid en kwetsbaarheid bij. Hierbij helpt het geloof dat je de kracht gegeven is om ook onder moeilijke omstandigheden innerlijke vrede te bewaren. Het overdenken wat ons door het leven en onze medemensen gegeven is roept gevoelens van dankbaarheid op, en daarmee van geluk en van in liefde willen leven. Verwondering en dankbaarheid leiden tot het besef verantwoordelijk te zijn.

INTERMEZZO

8. Het dorp Aarde (The global village)

Vanuit dankbaarheid willen we verantwoording nemen, in liefde werken aan een menswaardige wereld. Wat dat betreft is de wereld een ondeelbaar geheel geworden. Het is één wereld of geen wereld. Talloze voorbeelden bevestigen dat.

Toen uit China een coronavirus ons land bereikte, bleek dat allerlei zaken die vanzelfsprekend geworden leken, dat niet waren. Dat kinderen naar school gaan, dat je in een winkel wat kunt kopen, dat je in een restaurant kunt eten, dat je kunt sporten, een museum bezoeken, zelfs dat je elkaar een hand kunt geven. Het leidde tot eenzaamheid, depressies, verdriet en herwaardering. Waar kinderen eerst er een hekel aan hadden om naar school te gaan, begonnen ze het erg te missen. Een virus van een tienduizendste millimeter uit Wuhan verstoortte de hele samenleving. Het leidde tot aanzienlijke oversterfte. Over samenhang gesproken.

Een andere ervaring van wereldomvattende samenhang was toen een schip uit China op weg naar Rotterdam in het Suezkanaal kwam vast te zitten. Tot maanden daarna was de toevoer van materialen in West-Europa verstoord.

Als derde voorbeeld van onze afhankelijkheid noem ik de energievoorziening. Doordat de aardgaswinning in Groningen verminderd werd, werden we voor onze energievoorziening nog afhankelijker van Rusland. Dat gaf Ruslands president een machtig wapen in handen om de prijs te manipuleren en zo kracht bij te zetten aan zijn ambities om het grondgebied van Rusland uit te breiden. Het blijkt een heel probleem om van Russisch gas en Russische olie af te komen.

Voor onze mobieltjes en andere apparaten hebben we materialen nodig die onder andere in Afrika, Australië, China en Indonesië worden gedolven.

Denk aan het klimaatprobleem dat alleen opgelost kan worden als veel landen samenwerken.

Dit lijkt me duidelijk: ons alleen druk maken om onze eigen vierkante meter, ons alleen maar bekommeren om onze eigen groep, onze eigen gemeenschap, ons eigen land, dat gaat niet meer. We zullen in ons gedrag rekening moeten houden met de hele mensheid. Dat vraagt een visie op wat er gaande is en wat er moet gebeuren.

Kinderen vertellen het ons al.

*Als alle mensen op aarde
hand in hand tezamen gaan,
krijgt het leven veel meer waarde,
breekt eind'lijk de vrede aan.²¹*

²¹ Tweede couplet van Vrede, lied 8 van de kinderkoorliederen van het Apostolisch Genootschap, 2009.

DEEL 2. HUMANITEIT EN WELZIJN

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens²² geeft richtlijnen voor humaniteit. In het bijzonder zijn alle mensen gelijkwaardig (Art. 1) en spelen ras, geaardheid, nationaliteit, godsdienst enz. daarbij geen rol (Art.2). Het erkent het recht van een ieder op gezondheid en welzijn (Art. 25), op onderwijs (Art. 26) en op bescherming van vrijheid (Art. 27). In mijn woorden: elk mens moet de mogelijkheid krijgen zich in vrijheid overeenkomstig zijn talenten te ontplooiën. Dat geldt niet alleen voor de nu levende mensen, maar ook voor de mensen die later zullen leven.

9. Humanisme

De Humanistische Alliantie²³ heeft in 2019 een nieuwe Nederlandse vertaling van de Verklaring van Amsterdam uit 2002 gemaakt. De kernpunten van die verklaring luiden als volgt:

1. *Humanisme is ethisch onderbouwd.*
2. *Humanisme is rationeel.*
3. *Het humanisme onderschrijft de democratie en de mensenrechten.*
4. *Het humanisme benadrukt dat persoonlijke vrijheid samen moet gaan met maatschappelijke verantwoordelijkheid.*
5. *Het humanisme is ontstaan vanuit een grote behoefte aan een alternatief voor dogmatische religies.*
6. *Het humanisme hecht waarde aan artistieke creativiteit en verbeelding en erkent de transformerende kracht van kunst.*
7. *Het humanisme is een levenshouding die gericht is op optimale levensvervulling door een ethische en creatieve manier van leven.*

Ik kan me in alle punten vinden behalve in het rationele karakter van het humanisme. Natuurlijk moet je zo verstandig mogelijk zijn en zeker niet handelen in strijd met de wetenschap. Maar het verstand is maar een deel van ons brein. Juist in de evenwichtige combinatie van verstand en gevoel ligt volgens mij de kracht van de mens. Daarvoor is niet alleen goede aandacht nodig voor kennis en vaardigheid, maar ook voor de ziel en het verdere gevoel. Terwijl het humanisme rationeel is, richten religies zich niet alleen tot het verstand, maar middels rituelen, muziek, beelden e.d. direct tot de ziel. Ik beschouw de traditionele christelijke godsdiensten als zielszorg aansluitend bij de kennis van de wereld die mensen zo'n 2500 jaar geleden hadden omdat ze zich baseren op de Bijbel die in die tijd geschreven is, atheïstisch humanisme vanwege het rationele karakter ervan als een filosofie gebaseerd op hedendaagse wetenschappelijke inzichten over de waarde van de mens, en humanistische religies als zielszorg aansluitend bij diezelfde hedendaagse inzichten omdat ze hedendaagse problemen aanpakken met een combinatie van kennisoverdracht en motivatie vanuit verwondering en dankbaarheid.²⁴

²² In 1948 heeft de VN de [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#) (UVRM) als besluit aangenomen. De UVRM vormt de basis voor mensenrechteninstrumenten van de VN en regionale organisaties als de Raad van Europa, de Organisatie van Amerikaanse Staten en de Afrikaanse Unie. De UVRM bestaat uit 30 artikelen. De genoemde artikelen staan in Bijlage 1.

²³ Zie Bijlage 2. Het Apostolisch Genootschap is lid van de Humanistische Alliantie en onderschrijft de verklaring.

²⁴ Zie bijvoorbeeld Paul Rasoer, *Geloof zonder zekerheid, Vrijzinnige theologie in de 21^e eeuw*, Skandalon, 2016 (Oorspronkelijke Engelstalige uitgave in 2005), en M. Oostdijk, *Pioniers en bruggenbouwers, Tussen humanisme, vrijzinnigheid en religies*, Humanistisch Erfgoed deel 23, Humanistisch Historisch Centrum, 2019, voor publicaties die religiositeit en humaniteit combineren vanuit vrijzinnigheid.

Als mensen en ook sterren geboren worden en sterven, zal het met de mensheid als geheel niet anders gaan. De zon is immers ook een ster en de mens is daar volledig afhankelijk van.²⁵ Zingeving zal in het leven zelf gevonden moeten worden. De humanistische kernpunten geven daarvoor grond. De dreiging is dat de mensheid vroeger dan nodig is tot een einde komt. Er is niets wat vooruitgang en ontwikkeling zozeer tegenhoudt als oorlog. Toch lijkt die onvermijdelijk als welvaart in de wereld te ongelijk verdeeld raakt. Bas van Bavel laat aan de hand van zeven markteconomieën zien hoe deze opbloeden in tijden dat macht onder mensen gedeeld werd, en telkens na een aantal eeuwen neergingen nadat het bezit in handen van een kleine groep machthebbers was gekomen.²⁶ Zo bezien lijkt het einde van de bloeiperiode van de westerse suprematie nabij, als politici er niet in slagen tot een eerlijker verdeling van welvaart te komen.

Vrijheden, gezondheidszorg, welvaart en onderwijs zijn namelijk heel ongelijk over de wereld verdeeld. Er zijn enerzijds veel mensen die dat moeten missen en anderzijds een aantal mensen die heel veel geld en macht bezitten. De rijkste 1% van de wereldbevolking bezit 75% van het totale vermogen (en verbergt dat deels in belastingparadijzen), de armste 50% samen 1%.²⁷

In de Meerjarenvisie 2017-2025 van het Apostolisch Genootschap staan drie humane speerpunten: compassie, solidariteit en duurzaamheid. Het zijn alle drie vormen van humaniteit, maar ze worden in verschillende contexten gebruikt. Compassie betreft het individu, solidariteit de mensheid en duurzaamheid de komende generaties. In de volgende drie paragrafen werken we dit uit.

10. Compassie

In 2009 werd het Charter for Compassion (Handvest voor compassie) gelanceerd, een initiatief van de Britse schrijfster Karen Armstrong. Dit handvest, een tekst op basis van de Gulden Regel, is bedoeld om wereldwijd mensen en groepen te stimuleren tot vreedzaam en humaan samenleven. Het volledige handvest staat in Bijlage 3. De eerste alinea's luiden:

Het principe van compassie of mededogen ligt ten grondslag aan alle religieuze, ethische en spirituele tradities; steeds opnieuw wordt daarmee een beroep op ons gedaan alle anderen te behandelen zoals wij zélf behandeld willen worden.

Compassie is onze drijfveer om ons onvermoeibaar in te zetten voor het verzachten van het leed van onze medeschepselen, om terug te treden uit het middelpunt van onze wereld en een ander voor het voetlicht te plaatsen, en om recht te doen aan de onschendbare heiligheid van ieder mens en een ieder, zonder enige uitzondering, te behandelen met volstrekke waardigheid, billijkheid en respect.

²⁵ Er wordt wel gesuggereerd dat het mogelijk zal zijn om naar andere bewoonbare planeten te vliegen en daar een nieuwe samenleving te starten. Zelfs als dat zou gebeuren, zal het niet mogelijk zijn om de hele cultuur mee te nemen. Het zou meer lijken op een nieuwe mensheid, zoals door geboorte een nieuw mens ontstaat.

²⁶ B. van Bavel, De onzichtbare hand; Hoe markteconomieën opkomen en neergaan, Prometheus, 2018.

²⁷ Volgens Oxfam Novib bezit de rijkste 1% van de wereldbevolking driekwart van het totale vermogen, terwijl de armste helft 1% bezit. In Nederland is de verhouding wat gunstiger: Volgens het CBS heeft de rijkste 1% een derde van het totale vermogen, terwijl de onderste helft weinig of geen vermogen heeft of schulden.

Compassie is dus meer dan medelijden en empathie. Het houdt ook handelen in om leed van een ander te verzachten en elk ander met respect te behandelen. Een klassiek voorbeeld van compassie is te vinden in het verhaal van de barmhartige Samaritaan.²⁸ Compassie is de drijfveer van velen die zich in de zorg of als mantelzorger dagelijks inzetten. Het is de smeerolie in de samenleving. Het is prachtig als er van wederzijdse aanvulling sprake is, maar compassie vraagt geen tegenprestatie. Het is de naastenliefde die iemand ertoe brengt om iets te geven wat hij of zij bezit en een ander nodig heeft.

*O, God, dat m'n leven mocht dienen
Tot leeftocht voor and'ren meer,
Is nu nog m'n hoogst verlangen,
Het enigst, wat ik nog begeer.*²⁹

11. Solidariteit

Solidariteit houdt in dat je bereid bent offers te brengen voor wie je wellicht niet kent en je hulp nodig heeft. Welzijn vereist vrede. Geen menselijk gedrag breekt een maatschappij zo snel af als oorlog. Wil je oorlogen, volksverhuizingen en pandemieën tot een minimum beperken, dan is solidariteit nodig.

Een samenhangend probleem is de verslaving aan luxe. Nog nooit hebben mensen zo luxueus geleefd als tegenwoordig in het westen. Het is nooit genoeg. Obesitas is voor veel mensen moeilijk te vermijden. Vliegtuigen vervoeren continu passagiers en vracht naar nabije en verre landen zonder passende compensatie voor gebruikte brandstof en veroorzaakte afval. Containerschepen vervoeren artikelen die in arme landen geproduceerd worden over grote afstanden naar rijke landen om zo de kostprijs van artikelen laag te houden. Door dit alles genieten we van veel zonder daarvoor een passende prijs te betalen. Het is een verslaving en daarvan is het moeilijk afkicken.

Een probleem daarbij is de uitbuiting van mensen. We worstelen met ons slavernijverleden, maar dat weerhoudt ons er niet van om ook tegenwoordig nog soortgelijke methoden toe te passen. Veel mensen werken onder mensonterende omstandigheden in mijnen om mineralen te delven die voor onze mobiele telefoons nodig zijn. Onze kleding wordt veelal onder even onmenselijke omstandigheden geproduceerd in arme landen die van onze inkomsten afhankelijk zijn. Ook in eigen land worden pakjesbezorgers en seizoenarbeiders uitgebuit. Op deze wijze gebruiken we medemensen als gebruiksvoorwerpen. De verslaving aan luxe zonder daarvoor een passende prijs te betalen bemoeilijkt de oplossing van een ander fundamenteel probleem: de enorme tegenstelling tussen arme en rijke landen. Overigens is bezit ook binnen Nederland heel scheef verdeeld.

Een onderliggend probleem is dat het in de aard van de mens zit om solidair te zijn met de mensen waarmee hij een sterke verwantschap voelt, maar achterdochtig of onverschillig bij mensen die hij niet kent, er anders uitzien of andere gewoonten hebben. Een Amsterdammer en een Rotterdammer kunnen zich zo sterk verbonden voelen met hun stad dat ze het met elkaar aan de stok krijgen. Toen Nederland Europees voetbalkampioen werd, hadden 'wij' gewonnen. Vluchtelingen uit de Oekraïne worden anders behandeld dan die uit Syrië, Afghanistan en Afrika. Je kunt je dus verwant voelen met je stad, je land en je werelddeel. We hebben echter te maken met wereldproblemen.

²⁸ Lucas 10: 25-37.

²⁹ Eerste regels van lied 81, Mijn leven tot Leeftocht, uit de Liederenbundel van Het Apostolisch Genootschap (1953).

Het oplossen ervan vraagt een nieuw soort solidariteit, namelijk met alle mensen op aarde. In een tijd van toenemende internationale tegenstellingen en spanningen en verminderde welvaart is dat een fikse uitdaging.

Als je het redelijk goed of nog beter hebt is het goed jezelf af te vragen hoeveel je bereid bent van je luxe af te staan aan wie het nodig heeft. In hoeverre is het jouw verdienste dat je het goed hebt en in welke mate aan het jou geschonken talent en aan anderen, zoals je ouders en vroegere leraren?

*De kommer der millioenenmassa,
Die uit zo vele wonden bloedt,
Houdt dag en nacht mijn denken bezig
En toont mij wat gebeuren moet!*³⁰

12. Duurzaamheid

Het derde speerpunt in de Meerjarenvisie van het genootschap is duurzaamheid. We leven in een tijd dat duidelijk wordt dat onze levenswijze zal moeten veranderen, willen we dat ook onze kinderen en kleinkinderen nog een goed leven hebben. De grote nadruk die in deze tijd gelegd wordt op winst maken, geld verdienen, materialisme en genieten leidt ertoe dat de natuurlijke bronnen van olie, gas en mineralen worden leeggezogen, dat bossen die zorgen voor opslag van kooldioxide worden gekapt, dat gebruikt plastic de oceanen vervuult, dat ammoniak en andere stikstofproducten de biodiversiteit aantasten, en dat afvalstoffen in de lucht zorgen voor opwarming van de aarde waardoor het poolijs smelt, de zeespiegel stijgt en overstromingen lage landen bedreigen. We merken nu al de gevolgen in de vorm van heftige orkanen, bosbranden en overstromingen.

In deze tijd van klimaatproblemen realiseren we ons het belang van zorg voor de leefomgeving, niet alleen voor tijdgenoten, maar ook voor later levende mensen. We moeten beter letten op de natuur. De duurzaamheid van de natuur is wonderbaarlijk. Ik denk dat we ernaar moeten streven ons dagelijks energieverbruik te beperken tot wat we aan energie uit zonnestraling kunnen gebruiken en onze afvalproducten duurzaam te benutten. Gemakkelijk zal het niet zijn.

Het is zeer de vraag of het proces van welvaartsgroei zal doorgaan.³¹ De vooruitzichten maken veel mensen ongerust en zijn een voedingsbodem voor nationalistische en racistische opvattingen. Zowel in Nederland als in de Europese Unie is het proces om te komen tot een gezamenlijk beleid moeizaam. Pas als de nood aan de man komt, blijkt in korte tijd overeenstemming bereikt te worden. Het is kennelijk een eigenschap van mensen om lang vast te houden aan het belang van de eigen partij of groep. Ook wel begrijpelijk omdat partijleden en bevolking hun leiders ter verantwoording roepen. Waar zijn de regeringsleiders die boven partijbelang staan? Waar zijn de mensen die zulke politici kiezen? Wie wil zijn luxe met anderen delen?

*Ik wil bewuster in de wereld staan,
de aarde wijs beheren,
om zo al wat geschapen is
als godsgeschenk te eren.*

³⁰ Eerste regels van het zangkoorlied 'Ik zal bewijzen' in de bundel uit 1953 van Het Apostolisch Genootschap.

³¹ G.M.M. Gelauff en P.S.H. Leeftang, Meer marketing van het 'genoeg' na COVID-19, *Holland Management Review* 198 (2021), 75-83.

*Dat geeft meer zin aan mijn bestaan
en doet in mij de wil ontstaan
uit liefde, Gods liefde,
bezielde te functioneren.³²*

UITLEIDING

13. Religieus humanisme

Ik vat het ideaal van het religieus humanisme, zoals ik dat zie, als volgt samen: uit dankbaarheid voor wat God, deels door het werk van eerdere geslachten, ons geschonken heeft, er in eigen leven aan werken dat het welzijn van medemensen en van latere geslachten vergroot wordt. Dat dit geen loos ideaal is, heeft Hans Rosling³³ met feiten aangetoond. Hij laat zien dat er wereldwijd in 200 jaar grote vooruitgang is geboekt: De levensverwachting van mensen steeg van 31 jaar in 1800 tot 72 jaar in 2017; het percentage kinderen dat overleed vóór de vijfde verjaardag zakte van 44% in 1800 tot 4% in 2016; het aantal meisjes dat naar school gaat steeg van 65% in 1970 naar 90% in 2015; het aantal babies per vrouw zakte van gemiddeld bijna 6 in 1800 tot 2,5 in 2017. Overigens is dat geen proces van monotone verbetering, want de beide Wereldoorlogen zorgden voor terugslagen. Het lijkt erop dat ons nu ook een periode van terugval wacht. De kunst is om ook in zulke perioden de grote lijn in de ontwikkeling te blijven zien.

De Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens (o.a. Bijlage 1) bepleit recht op welzijn voor ieder mens. Compassie, liefde en respect vormen de stenen waarmee het huis van vrede wordt gebouwd. Solidariteit is nodig om het verschil tussen arm en rijk niet te groot te laten worden. Solidariteit is ook noodzakelijk om wereldwijd tot de voor duurzaamheid nodige veranderingen in levenswijze te komen. Het is vooral een zaak van kennis en kunde om dit ideaal in praktijk te brengen, om een goede humane invulling te vinden. Ik zie het als taak van religies, in het bijzonder van het Apostolisch Genootschap, om te zorgen voor ethisch bewustzijn, bezieling en inspiratie zodat de ambitie om het ideaal levend te houden, ook bij tegenslag of gewenning, gevoed wordt.

Religieus humanisme gaat niet alleen om waar je zelf verantwoording voor draagt. Je mag ook je stem laten horen als anderen je idealen flagrant schenden. Als regeringen zich niet aan eigen wetten houden en dat wel van hun burgers eisen. Als regeringen en parlement het in de hand werken dat rijken steeds rijker worden en armen het steeds moeilijker krijgen. Als Frontex vluchtelingen uit het Europees gebied terugduwt en dit door de politici oogluikend wordt toegestaan. Als het parlement of de pers verkeerd ingelicht wordt door ministers om de eigen huid te redden.

Religieus humanisme is een constructieve beweging die ingaat tegen maatschappelijke misstanden, zoals Jezus, Erasmus, Spinoza en andere door Manfred Horstmannshoff³⁴ genoemde religieuze humanisten zich verzet hebben tegen maatschappelijke misstanden in hun tijd. Omdat de mensen de meeste beslissingen niet nemen op basis van verstandelijke overwegingen, maar van hun gevoel en intuïtie, is religiositeit een belangrijk fundament voor humaniteit. Door de eeuwen heen heeft religie mensen

³² Derde couplet van het mannenkoorlied nr. 17, 'Ik wil', uit 2010 van Het Apostolisch Genootschap.

³³ H. Rosling, Feitenkennis, Tien redenen waarom we een verkeerd beeld van de wereld hebben en waarom het beter gaat dan je denkt, Spectrum, Utrecht, 2018.

³⁴ Zie zijn lezing: het eerste deel van <https://youtu.be/UGMyLlPKgI>

gemotiveerd om een ideaal na te leven. Dat werd helaas vaak afgedwongen en heeft godsdiensten in sommige kringen een slechte naam bezorgd. Het gaat erom gevoel en intuïtie van mensen op een inspirerende, niet-dwingende wijze te beïnvloeden die compassie en solidariteit bevordert. Religieus humanisme belicht wereldproblemen helder en werkt vanuit gevoelens van dankbaarheid en van verantwoordelijk te zijn aan een duurzame samenleving. Het bevordert het welzijn van mensen zonder aanzien van ras, geaardheid, geloof, nationaliteit e.d. Het streeft ernaar dat mensen in liefde werken aan een menswaardige wereld.

Ik zou wensen dat het Apostolisch Genootschap en daaraan verwante instellingen, zo mogelijk in samenwerking met gelijkgestemden, zich zouden inzetten voor praktische verbeteringen. Niet om politieke macht na te streven, maar om het ideaal van compassie, solidariteit en duurzaamheid in praktijk te brengen. Zouden we niet nadrukkelijker stelling moeten nemen in ons streven naar een waardige wereld? Jezus van Nazareth schroomde niet om stelling te nemen tegen misstanden. Het kostte zijn leven. Durven wij, apostolischen, nog stelling te nemen? Zijn we niet te voorzichtig, te lief, te bezadigd geworden? Brandt het heilige vuur nog in ons?

Dit heilig vuur, door God als mens ontstoken, mag nimmer ondergaan.

14.Hoop

Hoop is niet hetzelfde als optimisme, evenmin de overtuiging dat iets goed zal komen. Het is de zekerheid dat iets zinvol is, onafhankelijk van de afloop.³⁵

Het jodendom is ontstaan in een tijd dat de landbouw zo succesvol werd dat de bevolking snel toenam en mensen in steden gingen wonen, met nieuwe ziektes en machtsproblemen als gevolg. Er moesten samenlevingsregels komen. Deze werden opgenomen in een geloofsboek, de Bijbel, en vormden zo de grondslag van de joodse samenleving.³⁶

De renaissance en het humanisme waren in de vijftiende en zestiende eeuw reacties op de beklemmende macht van de katholieke kerk, een periode waarin de boekdrukkunst en de ontdekking van andere werelddelen, telescopen en later microscopen het wereldbeeld ingrijpend veranderden. Erasmus toonde aan dat mensen al of niet opzettelijk Bijbelteksten hadden veranderd en dat de Bijbel dus moeilijk als een door God gegeven woord kon worden beschouwd.³⁷ Het protestantisme nam een vlucht. Spinoza introduceerde een wereldbeeld waarbij God niet een op de mens gelijkend wezen is, maar de drijvende kracht achter de natuur. Hij benadrukte dat, in ons bekende woorden, alles deel is van een ondeelbaar geheel.³⁸ In de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was niet een vorst, maar de Staten Generaal het machtigste orgaan. Niet langer had één vorst alle macht en was de maatschappij overgeleverd aan de willekeur van één mens.³⁹

³⁵ Ontleend aan een gedicht dat ten onrechte aan Vaclav Havel wordt toegeschreven. Mogelijk was de dichter door hem geïnspireerd. Zie www.sgtrs.nl

³⁶ Zie C. van Schaik en K. Michel, Het Oerboek van de Mens, De evolutie en de Bijbel. Uitgeverij Balans, Amsterdam, 2016.

³⁷ S. Langereis, Erasmus, Dwarsdenker, De Bezige Bij, Amsterdam, 2021.

³⁸ Zie bijv. K. Schuyt, Spinoza en de vreugde van het inzicht, Balans, Amsterdam, 2017.

³⁹ Zie J. Israel, Revolutie van het denken, Radicale verlichting en de wortels van onze democratie, Van Wijnen, Franeker, 2011.

De industriële revolutie, rond de negentiende eeuw, leidde weer tot grote verschuivingen in de machtsverhoudingen. Veel mensen trokken van het platteland naar de steden om te werken in fabrieken. Er ontstonden vakverenigingen en coöperaties. Socialisme en communisme waren antwoorden op de uitbuiting van arbeiders. Kinderarbeid werd verboden. Er kwamen democratieën waarin de inwoners algemeen kiesrecht hadden.

Na de Tweede Wereldoorlog moest alles opnieuw opgebouwd worden. In dertig jaar was de ergste woningnood opgeheven, hadden velen een auto en reden ze daarmee voor vakantie naar het buitenland.

Toen ik opgroeide was overbevolking een grote dreiging. Nu zijn er steeds meer regeringsleiders die zich zorgen maken dat er in hun land te weinig kinderen geboren worden.

In de jaren zestig en zeventig was er zorg om een oorlog tussen Rusland en Amerika met gebruik van kernbommen. De regeringsleiders gingen praten en er kwam een wapenovereenkomst. Ook nu is er weer zo'n crisis. Ook nu zie je tegenkrachten.

In de jaren tachtig en negentig was er ernstige zorg om de kwaliteit van het oppervlaktewater en gebruik van bestrijdingsmiddelen zoals dioxine. Door gerichte maatregelen verbeterde de situatie in enkele tientallen jaren.

Elke keer dreigde groot gevaar en werd na enige tijd het tij gekeerd. Laten we hopen en eraan meewerken dat het ook zo zal gaan met de huidige problemen.

Dank. Ik dank Truus Bouman-Komen, Wil Dullemond, Peter van der Hulst, Frits van Yperen en de leden van de commissie Zingeving van de Van Oosbreestichting, met name Peter Leeftang, voor hun opmerkingen op eerdere versies van dit artikel.

© Rob Tijdeman
tijdeman@ziggo.nl

Rob Tijdeman (1943) is lidmaat van het Apostolisch Genootschap. Hij vervulde verschillende functies waaronder enkele jaren die van voorganger. Van de Van Oosbreestichting was hij vier jaar voorzitter, is hij mede-organisator van het seminar Religieus humanisme, en is hij redactielid van de rubrieken Artikelen en Blogs op de website. Hij is emeritus hoogleraar wiskunde aan de Universiteit Leiden en geeft daar nog af en toe een HOVO-cursus.

BIJLAGE 1. ENKELE ARTIKELEN UIT DE UNIVERSELE VERKLARING VAN DE RECHTEN VAN DE MENS

Bron: College voor de rechten van de mens.

Artikel 1 - Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren. Zij zijn begiftigd met verstand en geweten, en behoren zich jegens elkander in een geest van broederschap te gedragen.

Artikel 2 - Een ieder heeft aanspraak op alle rechten en vrijheden, in deze Verklaring opgesomd, zonder enig onderscheid van welke aard ook, zoals ras, kleur, geslacht, taal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale of maatschappelijke afkomst, eigendom, geboorte of andere status.

Verder zal geen onderscheid worden gemaakt naar de politieke, juridische of internationale status van het land of gebied, waartoe iemand behoort, onverschillig of het een onafhankelijk, trust-, of niet-zelfbesturend gebied betreft, dan wel of er een andere beperking van de soevereiniteit bestaat.

Artikel 25 - Een ieder heeft recht op een levensstandaard, die hoog genoeg is voor de gezondheid en het welzijn van zichzelf en zijn gezin, waaronder inbegrepen voeding, kleding, huisvesting en geneeskundige verzorging en de noodzakelijke sociale diensten, alsmede het recht op voorziening in geval van werkloosheid, ziekte, invaliditeit, overlijden van de echtgenoot, ouderdom of een ander gemis aan bestaansmiddelen, ontstaan ten gevolge van omstandigheden onafhankelijk van zijn wil. Moeder en kind hebben recht op bijzondere zorg en bijstand. Alle kinderen, al dan niet wettig, zullen dezelfde sociale bescherming genieten.

Artikel 26 - Een ieder heeft recht op onderwijs; het onderwijs zal kosteloos zijn, althans wat het lager en basisonderwijs betreft. Het lager onderwijs zal verplicht zijn. Ambachtsonderwijs en beroepsopleiding zullen algemeen beschikbaar worden gesteld. Hoger onderwijs zal openstaan voor een ieder, die daartoe de begaafdheid bezit.

Het onderwijs zal gericht zijn op de volle ontwikkeling van de menselijke persoonlijkheid en op de versterking van de eerbied voor de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Het zal het begrip, de verdraagzaamheid en de vriendschap onder alle naties, rassen of godsdienstige groepen bevorderen en het zal de werkzaamheden van de Verenigde Naties voor de handhaving van de vrede steunen.

Aan de ouders komt in de eerste plaats het recht toe om de soort van opvoeding en onderwijs te kiezen, welke aan hun kinderen zal worden gegeven.

Artikel 27 - Een ieder heeft het recht om vrijelijk deel te nemen aan het culturele leven van de gemeenschap, om te genieten van kunst en om deel te hebben aan wetenschappelijke vooruitgang en de vruchten daarvan. Een ieder heeft het recht op de bescherming van de geestelijke en materiële belangen, voortspruitende uit een wetenschappelijk, letterkundig of artistiek werk, dat hij heeft voortgebracht.

BIJLAGE 2. VERKLARING VAN AMSTERDAM

Bron: Humanistische Alliantie

De Verklaring van Amsterdam is een internationaal document waarin zeven uitgangspunten zijn omschreven waarmee het humanisme zich als brede, onderscheidende levensbeschouwing definieert. Ze is in 2002 door internationale humanistische organisaties erkend en wordt in Nederland door alle lid-organisaties van de Humanistische Alliantie onderschreven. De Engelse versie van de Verklaring van Amsterdam is te lezen op de site van Humanists International. De Humanistische Alliantie heeft in 2019 een nieuwe Nederlandse vertaling van de Verklaring gemaakt. Die luidt als volgt:

Het humanisme komt voort uit een lange traditie van vrijdenken die 's werelds grootste denkers en kunstenaars heeft geïnspireerd en aan de wieg stond van de wetenschap.

Dit zijn de uitgangspunten van het moderne humanisme:

1. **Humanisme is ethisch onderbouwd.** *Het onderschrijft de waarde, waardigheid en autonomie van het individu en het recht van alle mensen op de grootst mogelijke vrijheid, zolang die verenigbaar is met de rechten van anderen. Humanisten hebben een zorgplicht voor de gehele mensheid, inclusief toekomstige generaties. Humanisten zijn van mening dat ethiek onlosmakelijk is verbonden met de menselijke aard: de mens streeft van nature naar wederzijds begrip en zorg voor de ander, uit eigen beweging.*
2. **Humanisme is rationeel.** *Het probeert de wetenschap creatief in te zetten, en niet destructief. Humanisten zijn van mening dat de problemen in de wereld moet worden opgelost via menselijk denken en handelen, en niet via goddelijke interventie. Het humanisme pleit voor het toepassen van wetenschappelijke methoden en vrij onderzoek om vraagstukken op het gebied van het menselijk welzijn op te lossen. Maar humanisten vinden ook dat de inzet van wetenschap en technologie moet worden begrensd door menselijke waarden. De wetenschap reikt ons de middelen aan, maar menselijke waarden bepalen het doel.*
3. **Het humanisme onderschrijft de democratie en de mensenrechten.** *Het streeft ernaar dat alle mensen zich optimaal kunnen ontwikkelen en beschouwt democratie en persoonlijke ontwikkeling als rechten. De beginselen van democratie en mensenrechten zijn van toepassing op alle mogelijke menselijke relaties en beperken zich niet tot bestuurlijke aangelegenheden.*
4. **Het humanisme benadrukt dat persoonlijke vrijheid samen moet gaan met maatschappelijke verantwoordelijkheid.** *Het humanisme wil werken aan een wereld waarin het vrije individu verantwoordelijk is voor de samenleving, in het besef dat we afhankelijk zijn van en verantwoordelijkheid dragen voor onze natuurlijke omgeving. Het humanisme is niet dogmatisch en legt zijn aanhangers geen overtuiging op. Het streeft dus naar onderwijs zonder indoctrinatie.*
5. **Het humanisme is ontstaan vanuit een grote behoefte aan een alternatief voor dogmatische religies.** *De grote wereldgodsdiensten zeggen zich te baseren op openbaringen die voor eeuwig vastliggen, en veel godsdienstige stromingen proberen hun wereldbeeld op te dringen aan de hele mensheid. Het humanisme is van mening dat betrouwbare kennis van de wereld en onszelf voortkomt uit een voortdurend proces van waarneming, evaluatie en heroverweging.*
6. **Het humanisme hecht waarde aan artistieke creativiteit en verbeelding** *en erkent de transformerende kracht van kunst. Het humanisme onderschrijft het belang van literatuur, muziek, beeldende kunst en podiumkunsten voor persoonlijke ontwikkeling en zingeving.*
7. **Het humanisme is een levenshouding die gericht is op optimale levensvervulling** *door een ethische en creatieve manier van leven. Het pleit voor een ethische en rationele benadering van de vraagstukken van onze tijd. Het humanisme kan voor iedereen, waar ook ter wereld, een manier van leven zijn.*

Onze belangrijkste taak is mensen in eenvoudige bewoondingen bewust te maken van wat het humanisme voor hen kan betekenen en waar het hen toe verplicht. We zijn ervan overtuigd dat we met behulp van vrij onderzoek, de kracht van de wetenschap en de creatieve verbeelding kunnen werken aan vrede en mededogen en dat we de vraagstukken die we op ons pad tegenkomen kunnen oplossen. Wij willen iedereen die onze overtuiging onderschrijft oproepen om deze uitgangspunten samen met ons te verwezenlijken.

BIJLAGE 3: HANDVEST VOOR COMPASSIE

Bron: Handvest voor Compassie

Het principe van compassie of mededogen ligt ten grondslag aan alle religieuze, ethische en spirituele tradities; steeds opnieuw wordt daarmee een beroep op ons gedaan alle anderen te behandelen zoals wij zélf behandeld willen worden.

Compassie is onze drijfveer om ons onvermoeibaar in te zetten voor het verzachten van het leed van onze medeschepselen, om terug te treden uit het middelpunt van onze wereld en een ander voor het voetlicht te plaatsen, en om recht te doen aan de onschendbare heiligheid van ieder mens en een ieder, zonder enige uitzondering, te behandelen met volstrekte waardigheid, billijkheid en respect.

Daarbij hoort tevens de opdracht om er zowel in het openbare als in het privé-leven voor te waken geen enkele vorm van leed te veroorzaken. Door gewelddadig te handelen, door de kwaliteit van het leven van een ander te verslechteren, door de grondrechten van die ander te misbruiken of te ontkennen, en door haat te zaaien met laatdunkende uitingen over anderen – zelfs over onze vijanden – doen wij de menselijkheid die wij allen met elkaar delen geweld aan.

Wij erkennen dat wij er niet in zijn geslaagd een leven te leiden vervuld van compassie en dat sommigen uit naam van hun religieuze overtuiging het totale menselijke leed zelfs groter hebben gemaakt. Daarom roepen wij iedere man en vrouw op om:

- compassie opnieuw te maken tot de kern van moreel handelen en van religie
- terug te keren naar het oude principe dat iedere interpretatie van geschriften die aanzet tot geweld, haat of minachting geen enkele legitimiteit heeft
- garant te staan voor de verstrekking van correcte en respectvolle informatie over andere tradities, godsdiensten en culturen aan jongeren
- positieve waardering van culturele en religieuze verscheidenheid te stimuleren
- bij te dragen aan medeleven, gebaseerd op kennis, voor het leed van alle mensen, ook van hen die wij als onze vijanden zien.

Het is van wezenlijk belang dat wij compassie in onze gepolariseerde wereld maken tot een duidelijke, lichtende en dynamische kracht. Indien compassie is geworteld in principiële vastbeslotenheid om uit te stijgen boven egoïsme, kan zij politieke, dogmatische en religieuze grenzen slechten.

Als product van onze wezenlijke afhankelijkheid van elkaar, speelt compassie een fundamentele rol binnen menselijke relaties en bij een volwaardig mensdom. Compassie voert naar verlichting en is onmisbaar voor het realiseren van een eerlijke economie en een harmonieuze wereldgemeenschap die in vrede leeft met elkaar. (12-11-2009)

Op 12 november 2009 werd in 32 landen het Charter for Compassion (Handvest voor compassie) gelanceerd, een initiatief van de Britse schrijfster Karen Armstrong. Dit handvest, een tekst op basis van de Gulden Regel (Wat jij niet wilt dat jou wordt aangedaan, doe dat ook een ander niet aan) is bedoeld om wereldwijd mensen en groepen te stimuleren tot vreedzaam en humaan samenleven. De Nederlandse presentatie was in de Mozes & Aäronkerk tijdens een symposium dat door het Mozeshuis werd georganiseerd. Burgemeester Job Cohen, rabbijn Abraham Soetendorp, islamoloog Tariq Ramadan en econoom Herman Wijffels spraken bij het ochtendprogramma. De tekst van dit Handvest voor Compassie werd in Nederland voor het eerst uitgesproken door rabbijn Awraham Soetendorp.